

МІСЯЦЕВА СИМВОЛІКА У СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ЗАМОВЛЯННЯХ

У статті на основі матеріалів польових досліджень розглянуто тексти традиційних середньополіських замовлянь, досліджено їх структуру, привертається увага до персонажів та предметів замовлянь.

Ключові слова: середньополіські замовляння, місяць, молодик, структура замовлянь, замовляння-діалоги, замовляння-монологи, замовляння-закликання, мотиви, опозиції.

THE MOON SYMBOLISM IN CHARMS OF MIDDLEPOLISSYA

The paper deals with the texts of middlepolissya traditional charms based on the materials of dialectological investigations. It presents the structure investigations and pays attention to the characters and objects of charms.

Key words: middlepolissya charms, moon, young moon, the structure of charms, dialogue charms, inducement charms, motives, oppositions.

Збирання та накопичення матеріалів про традиційну народну культуру залишається актуальним у сучасному слов'язознавстві, оскільки є основою для наукових досліджень. Однією з важливих сфер традиційної народної культури є вірування у народну медицину, зокрема, у замовляння. І дотепер замовляння є прихованим або неофіційним лікувально-профілактичним засобом народної медицини. Подібні тексти становлять один з найпотаємніших шарів загальнослов'янської культури, найдавнішу пам'ятку усної народної творчості наших предків.

Актуальність статті зумовлена фрагментарністю системного аналізу сучасних текстів замовлянь, поширених на території Середнього Полісся. Об'єктом нашого дослідження є традиційні середньополіські замовляння із символікою *місяця* у віруваннях поліщуків. Предметом розвідки є номінативні та семантичні процеси в системі поліських замовлянь, пов'язаних із образом Місяця, в традиційній культурі Середнього Полісся. Мета статті – проаналізувати й узагальнити матеріали сучасних досліджень замовлянь, дослідити регіональну специфіку середньополіських текстів замовлянь, встановити структуру досліджуваного культурного явища.

Оригінальні тексти замовлянь здавна привертали увагу етнографів, письменників, науковців (Б. Грінченко, М. Драгоманов, В. Кравченко, П. Чубинський та ін.) [4, 5, 7, 21]. У кінці ХХ-поч. ХХІ ст. з'являються ґрунтовні розвідки М. Гладкого [3], І. Колодюк [6], В. Мойсієнка [8-11, 14], М. Москаленка [12], О. Павлова [13], А. Темченко [16], А. Шкарбана [15, 22] (укр. замовляння), А. Топоркова [20], М. Толстого (рос. замовляння) [17-19], С. Небжеговської-Бартмінської (польс. замовляння) [23].

Дослідники *замовлянь* по-різному визначають це поняття. Так, наприклад, С.М. Толстая вважає замовляння – фольклорними текстами короткого розміру, що служать магічним засобом досягнення в лікувальних, захисних та інших ритуалах

[19, 239]; В.Т. Бусел, що це дія за значенням ‘замовляти’; магiчні слова, вислови, що мають чаклунську силу і якими замовляють кого-, що-небудь. [2, 406]. М. Толстой уточнював, що замовляння – це не просто фольклорний текст, а оказіональний обряд, що виконується в певній ситуації, тобто під час хвороби; це один із засобів народної медицини [17, 45; 18, 135]. В. Мойсієнко зазначав, що замовляння іноді ототожують, і небезпідставно, з молитвами [11, 46]. Результати нашого дослідження показують, що синонімами до лексеми *замовляння* є варіанти іменника *молитва*: *мол’їтва* (Япл), *молітва* (Клш, Срд, Крч, Яцк), *мол’їтовчка* (Чбн), *мо’л’їтва* (Блк), *мол’їтва Бóжа* (Гш), *словá-мол’їтви* (Обл) та іменники *заклинáн’а* (РдУ), *шепти* (Прг), словосполучення *словá бóжийє* (Дрзд). На території Полісся процес замовляння хвороб представлений лексемами – варіантами дієслів: *говор’їл’ї* (Птп, Тх); *поговор’їў* (Срк), *говорі́* (Вшв); *говор’їт’* (Срк); *говóриши* (Лпк); *кáжеш* (Крс, Пщ, Лтк); *кáже* (Рдв), *казáлі* (Чбн); *казáли* (Мдв, Мжр, Срн, Брст); *кáжут’* (Ігн, Пщ, Лтк), *казáт’* (Рсн, Мжр), *розкáзувала* (Мйс), *прокáзували* (Обл), *прикáзували* (Стр, Кшн, Срн); *пр’їкáзували* (Птп); *пр’їкáзуйут’* (Крс, Дрзд); *шептáл’ї* (Вст, Гш, Срк, Лпк); *шептáли* (Жрб, Птп, Рдв, Клш, Рсн, Срд, РБ, Рдн, Кхр, Мрн, Брст, Дрзд); *шепче* (Дрзд), *пошептáла* (Кшн, Срд); *пошептáў* (Гш, Мрн), *пошепче* (Япл); *шепчут* (Мйс); *шепчут’* (Тх, Срд, Яцк); *одшепчували* (Бвс); *замоў’áли* (Ігн, Стр, Прж, Чпв, Прг, Рдв, Уст, Бвс, Лтк, ЧВ, Мдв, Слц, Обл, Млн, Срн, Крч, Дтк, Чдл, Брв), *замоў’ували* (Мжр), *замоў’áйут’* (Мдв, Обл, РдУ, Дрзд), *замоў’áйє* (Прж, Кшн, Рдв, ЧВ, РдУ, Крч, Мрн), *замо́в-їт* (Слц), *змоў’áйут’* (Чдл), *пр’їмоў’áйут’* (Чрв, Крч, Мшв), *пр’їмоў’áйут* (РдУ, Срн), *прїмоў’áли* (Блк, ЧВ, Мкл, Хрс, Брст); *мол’їл’їса* (Чрв), *моліліс’а* (Птп), *помóлищ’а* (Лзн, Дтк); *прóс’ат’* (Чбн, Брст), *просі́* (Срн, Япл), *попросі́* (РжВ), *побалáкала* (РдУ); *вм’єла* (*ум-їў*, *вм-їли*) *замоў’áт’* (Уст, Жрб, Слц), *ум-єў гомон’єт* (Глн).

В обряді замовлянь велику роль відіграють час, локус, текст замовляння і самі його учасники, тобто той, хто замовляє (суб’єкт), його “помічники” (святі, Богородиця, персоніфіковані сили природи), об’єкт впливу (адресат), засоби та інструменти для досягнення мети, зовнішній світ, на який проектується замовляння. [19, 241-242]. У середньополіській традиції цим суб’єктом є конкретні люди *д’ед Івáн* (Гш), *бáба Палáжка* (Кшн), *мой бáт’ко* (ЧВ, Глн), *бáт’кова мáти* (Птв), *моїá т’óт’а – мáмина сестрá* (Дтк, Мшв); узагальнені особи – *бáбї* (Вст, Птп, Уст, Слц, Мжр, Крч, Кхр, Дрзд), *бáбк-ї* (Блк, Рдв, Рсн, Птв, РдУ, Мрн), *волише́н’їк* (Дрзд); *ворожб-єї́* (РБ), *бáбки* (*л’ўди*) *шо шос’ знайут’* (Птв, Чдл), *т’ї хто ум-їў замовл’áт’* (Жрб, Ігн, Стр), *одїн, шо л’єч-їт’*, *замоў’áйє* (Рдв); померлі знахарі, що вмiли замовлять: *У нас на мóгилках поховáли бáбу, шо дóбре шептáла то казáли прїйдї до їїї хрестá на мóг-їлк-ї їак болїт’ зуб і попросї́ бáбу гарнєн’ко бáбочко замóў, пошепч-ї мен’ї зúба шо болїт’* (Срд); *сам хвóрий собї замоў’áў* (Жрб, Пщ, Блк, Лпк). Усіх їх можна назвати безпосередніми учасниками замовляння. Опосередкованими же учасниками замовлянь (“помічниками”) виступають Місяць (Жрб, Срк, Тх, Чпв, Рдв, Мдв, Мкл, Лзн, Слц, Обл, Млн, Мйс, Рдн, РдУ, Срн, Кхр, Мрн, Мшв, Чдл, Дрзд), ця лексема може бути замінена назвою Місяця у I фазі – *молодик* (Вст, Крс, Пщ, Птп, Тх, Чбн, Блк, Кшн, Бвс, ЧВ, Клш, Рсн, Срд, РБ, Хрс, Дтк, Брст, Лпк); мертві (у серед.-поліс. говорах *мертвих* (Вст, Пщ, Тх, Блк, Срд, Дрзд), *мершоого* (РБ), *мерлий* (Жрб), *вмерлий* (Дтк), *якім не бол’áт’ зúби* (Вст, Жрб, Пщ, Тх, Блк, Срд, РБ, РдУ, Дтк), а також *дєрево* (Рдв, ЧВ, РБ, РдУ) та *Госпóд’* (Блк). Частота звертання до Місяця (а не до інших світил: сонця чи зорі) у полісь-

ких замовляннях невивадкова. Саме цю особливівть відмічали дослідники здавна, оскілки Місяць – голівне божество астральной тріади у слов'ян [див. 11, с. 49]. Однак слід зазначити, що не завжди помічником стає саме молодик, поодинокі респонденти зазначають: *На молодикіу н'є, в'ін в:ажайєца несіл'ний, тріхи зраділівий* (Жрб), *Мо в'рání'и ходіли до бáби то не в:єчер'и* (Уст); *колі бол'át' то до тóго м-іс'ац'а і вихóдили, не по фáз'и* (Рдн) або взагалі констатують, що можуть замовляти не до місяця, а до іншого світила: *Йак-ій'іє у нéб-і аби св-єтіло, до тóго замоў'айут'* [не по фазях]. А *йак нема м-іс'аца зóвс'ім, то жди сóнца да вден' замоў'ай* (РДУ). Таким чином часом проведення замовлянь здебільшого є ніч, хоча зрідка буває і день (Уст, РДУ). Ніч як час проведення замовлянь вказує на архаїчність цих ритуалів, оскілки цей час доби є більш значущим порівняно з *днем*: ніч могутніша, первісніша та “космічніша” від дня, тому вона і більш сприятлива для здійснення замовлянь [12, 12].

Об'єктом впливу замовлянь може бути хвороба, від якої звільняються: *рúк-і бол'át', нóги бол'át'* (Крс); *йак зуби бол'át'* (всі н. п.); хвороба, спричинена вітром або підсипаною землею: *од в-єтру, земл'и* (Мжр); переляк: *л'ák-і качáли одшéпчували в молодóму м-іс'ац'и* (Бвс); укус тварин: *йак гад'ука чи вуж вкúс'ит'* (Уст, Мрн); погане самопочуття: *йак прóсто пагáно, порóбйано* (Крч).

У сучасному світі замовляння втрачає свою магічність, ним майже не користуються, а пам'ятають його в основному літні жінки [18, 136]. Через це респонденти дають загальні відповіді, які не розкривають змісту замовляння, а лише констатують його існування колись (Срк, Чрв, Бвс, Лтк, Клш, Мкл, Лзн, Слц, Мжр, Обл, Птв, Млн, Мйс, Рдн, Крч, Ржв, Кхр, Мрн, Брст, Япл, Чдл, Яцк, Брв, Глн): *Зуби до м-єс'ца ход'іл'и шептáл'и, а йак н'є знайу* (Срк); *То пр'імоў'айут' йак зуби бол'át', мол'іл'іса і в Бóга прос'іл'и* (Чрв); *замоў'али зуби, і л'ák качáли, одшéпчували в молодóму м-іс'ац'и, а йак н'є знайу* (Бвс); *чула так, вихóдили надв'ір, шоб бáчит' м-іс'ац' і шос' там прімоў'али* (Мкл); *кол'іс' мойá т'óтка казáла, шо йак забол'ít', н'єбóго, зуб, то ід'и до колóд'аз'а і пр'імоў'át' до м-іс'аца, забулас'а слова м-іс'ацу, м-іс'ацу чи бол'át' твої зуби, н'єхáй не бол'át' н'і шчемл'át.* (Мшв). Крім того в окремих селах дають негативну відповідь: *не чули тákóго* (Стр, Дбв), що вказує на поступове зникнення традиції замовлянь або на їх приховування.

Об'єктом (адресатом), на користь якого проводиться ритуал замовляння до небесного світила здебільшого є *хвора людина*. Засобами та інструментами для досягнення мети є: вода, яку набирали в рот три рази і виливали на камінь (Чбн); гілка дерева (береза, плакуча верба), за яку тримаються рукою (Рсн); місяць, молодик, сонце (н.п. див. вище), камінь, на який ставили хворого (Гш, Птп, Чбн, Прж, Рдв). Замовляння, досліджувані нами, завжди проєктуються на зовнішній світ. Це світ *небесний*: той світ – світ мертвих (Вст, Жрб, Пщ, Тх, Блк, Срл, РБ, РДУ, Дтк), рай (Пщ, Блк) та *земний світ*: світ дерев, лісу (Рдв, ЧВ, РБ, РДУ), поля, землі (РБ, Лпк); води (Срд, РДУ, Лпк). Локусами замовлянь стають *колодязь* (Гш, Мшв), *камінь* (Гш, Птп, Чбн, Прж, Рдв), *дерево* (ЧВ, Рсн), *подвір'я* (Брст).

Досліджений нами матеріал про вірування Середнього Полісся дає змогу виділити типи відомих на сьогодні типи замовлянь, пов'язаних з місяцем: I – замовляння-резюме (у ньому читається молитва “Отче наш” та додається прохання); II – замовляння-діалоги (з питаннями та відповідями); III – замовляння з умовою, яку не можна виконати [1, 285-286]; IV – замовляння-молитви та V – замовляння-

закликання [11]. Важливою особливістю **замовляння-діалогу** є наявність двох співрозмовників, але у сучасному варіанті спостерігається один учасник, що промовляє увесь текст замовляння за двох. Редукція одного з двох учасників обряду призводить до втрати діалогу і значною мірою до трансформації обряду [17, 46]. Деякі з поліських замовлянь характеризуються коротким текстом. Це може бути пряме звернення до об'єкту впливу – молодика – при першій зустрічі з ним: *Молодік молод'єсен'к'їі, ꙗ т'єб'є рог золот'єсен'к'їі, і ꙗже пр'іказуйут', шо вони хобчут'* (Крс). Символіка золотистого кольору пов'язана тут зі значенням сакральності, верховенства і могутності, святості й чистоти його кольору [12, 264-265]. Деякі поліські замовляння характеризуються біблійними християнськими мотивами: *"М'єс'аце Авраме, молодій п-ер'єкрбі, і питан':е до н'єго. Ход'їш ти по н'єбу і по вс'єму св-єту. Спас'ї Гбспод'ї нас [перекреститись] пошл'ї Гбспод'ї нам здорво́я."* (Тх); *Хресті́лис'а і при́казува́ли: "М'іс'ац'у тоб'ї стар'їт', а мен'ї молод'їт'.* (Стр); *Тоб'ї ста́рост', а нам ра́дост'.* [2 рази повторити]. *Да́й тоб'ї Бо́же го́стри́е ро́жк-і, а нам св-єтлі́е бчк-і.* (Кшн); *п-ер'єхр'їст'а́ца: Молоді́й молоді́чен'ку, черво́ний пані́чен'ку, то'б-є стар'єт', а м-єн'є молод'єт'.* (Рдв); *молоді́к, молоді́к, тоб-є на ста́рост'ї, а м-єн'є на ра́дос'т'ї, то'б-є стар'єт', а м-єн'є молод'єт'.* (РБ); *хр'їст'а́ца і ка́же: "Молоді́к-молодн'їчо́к, бо́жий помочн'їчо́к, тоб-є на круті́е ро́г-і, а мн'є на бі́стри́е бч-і, тоб-є в-єс' св-ет осв-єшча́т', а мн'є все́й в-є́к д'їв'їца"* (Дрзд). У цих замовляннях виділяємо мотив обміну: *старість* для молодика – перехід в наступну фазу, проходження всього циклу; а людині в обмін *радість* і *молодість*; місяцю – *гострі* або *круті роги*, а людині в обмін – *світлі* або *бистрі очі*. У кожному із цих текстів простежується опозиція *старість:молодість* та паралель *молодість – радість* для людини, *старість* (фаза місяця) – *радість* для молодика.

Демінутивні назви та прийом тавтології *молодік молод'єсен'к'їі; молодій молоді́чен'ку, черво́ний пані́чен'ку; молод'їк-молодн'їчо́к – бо́жий помочн'їчо́к* засвідчують шанобливе ставлення до Місяця, прагнення задобрити, умилювати, досягти прихильності цього персоніфікованого об'єкта. Тексти досліджених нами замовлянь відповідають описаним В. Мойсієнком замовлянням-закликанням Полісся, що характеризуються коротким текстом, звертанням до конкретного суб'єкту (у нашому випадку до Місяця) [11, 46], а також доводять, що у традиційній культурі Середнього Полісся *Місяць* є учасником магічних ритуалів [12, 199-201]. Класична структура замовляння-діалогу така: питання, відповідь, висновок-побажання [17, 64]. При цьому весь діалог промовляється тричі. Структура замовляння може редукуватися або навпаки розростатися. [там же]. **І група замовлянь пов'язана зі світом мертвих.** За змістом, принципом та типом мовлення ці замовляння можна поділити на 2 підгрупи: **перша підгрупа – замовляння-звертання (закликання).** Наприклад:

Це йак побáчиш пєрши́й раз молод'їчка́, то тод'ї ка́жеш: "М'єс'ацу кра́л'у, до тебе прос'бу ма́йу ра́н':у, по́зн'у, позн'є́йшу. М'єс'ацу кра́л'у, чи бу́є ти в ра́йу, чи ба́чїє ме́ртвих, чи бол'а́т' ї́йм зу́бі? Ї́ак ї́йм не бол'а́т', неха́й не бол'а́т' рабу́ бо́жому (ї́ого ім'я), до ко́го там замо́л'а́йут' зу́бі". (Пш). У цьому тексті ласкаве звертання з повтором – постановка питань (3 шт.) – та заключна частина. Відсутність відповідей. Прийом тавтології *по́зн'у, позн'є́йшу*, антонімія *ра́н':у – по́зн'у*, елементи часу *прос'бу ма́йу ра́н':у, по́зн'у, позн'є́йшу*.

Молоді́к молод'єсен'к'їі, у тебе́ ро́жк-і золот'єсен'к'ї. Чи ти на не́б-і бува́ў? Чи ти ме́ртвих в-їда́ў? Чи вони́ п'їут чи ї́їд'а́т? І так да́л'ї... забу́ла. (Птп). Неповний

текст, демінутивне звертання, прийом тавтології – постановка 3 питань підряд без відповідей.

• *До м-єс'єца говор'ілі:* “М-єсеи, м-єс'єц у м-єн'є бол'ат' зуби. А у т'єб-е н'є? – А м-єс'єц; Н'є. – То н'єхай н'є бол'ат і м-ін'є.” (Тх). У тексті звертання з повтором – 1 питання та 1 відповідь – заключна частина. Місяць є безпосереднім учасником діалогу разом з тим, хто замовляє

• “М-єс'єцу-молодічку, чи був тї на том св-єт'і? Чи бачив ти м-єртвих? Чи не бол'ат' тоб'і зуби? – І сам соб-є в-ідпов-ідаїє: Н'є. – То хай не бол'ат' і м-єн'є.” (Тх). Ласкаве звертання – постановка 3 питань та 1 відповідь на всі питання – заключна частина.

Друга підгрупа – замовляння-діалоги:

• *Повтòруют' три разї до молод'іка:* “М-єс'єц молодїї, у тебе рòг золотїї у мòр'у купавс'а, на небї показавс'а. М-єс'ац молодїї ти на том св-єт'і буу? – Буу. – М-єртвих бачїу? – Бачїу. – Йїм зуби бол'ат'? – Н'є. – Хай пон'ім-їїут' і мен'ї.” (Вст). Це замовляння – типовий розгорнутий ритуал-діалог зі звертанням до одного з учасників діалогу (*м-єс'ац молодїї*) – експозиція, тричі задані питання та отримані на них відповіді – основна частина та третьою констатуючою (заключною) частиною [18, 139; 19, 243-244]. Також це замовляння є чистим замовлянням, у якому переважає лише вербальна сторона [17, 49]. Подібне замовляння зустрічається в білоруській традиції (с. Золотуха Калінковичі 1975 р.), яке описував М. Толстой [18, 139].

• *Трєба дєв-ат' раз:* “Молодїї молодїчен'ку, крásнїї панїчен'ку, дє ти бує? – На том св-єт'і – Шо ти бачїє? – См-єрт'і – Шо Госпòд' рòб-їт'? – По райу хòдит' – А мерц'ї? – Йїм [зуби] не бол'ат' – н'ї то'б-ї, н'ї ме"н'ї, н'ї старòму, н'ї молодому”. (Блк). Демінутивне звертання-діалог – постановка 3 питань та отримання на них 3 відповідей – відсутність початку заключної частини речення. Учасники замовляння – Місяць, Господь, мертві, хворий.

• *трєба дєв-ат' раз:* “Молодїї молодїчен'ку, крásнїї панїчен'ку дє ти бує? – На том св-єт'і. – Шо ти там бачїє? – М-єртвих. – А шо м-єртв-ї рòбл'ат'? – Ц-арство огл'адаїут'. – А йїм не бол'ат' зуби, то нехай не бол'ат' н'ї то'б-є, н'ї м-єн'є, н'ї старòму н'ї молодòму.” (Блк). Подібне до попереднього тексту, змінилися дійові особи: Місяць, мертві, хворий.

• *М-їс'ац'у молодїї, м-їс'ац'у золотїї, чи бол'ат' у м-єртвогò зуби? – А той йакòму шєпчут':* Н'ї, не бол'ат', не шчємл'ат'. – Той шо шєпче кáже: То хай вонї не бол'ат' у рòждєн:огò хрєщєного рабá бòжогò такòгò-то. (Срд). Звертання – діалог: 1 питання та 1 відповідь – заключна частина. Особливістю цього обряду є наявність безпосередньо двох учасників-мовців – хто замовляє виступає від I особи та хворий виступає від II особи – Місяця.

• *Молодїк молодїї, в тебе рòг золотїї. Питайєца молодїї у старогò:* “Чи бол'ат зуби в молодòгò?” – А той отв-єчайє: “Н'ї брат, не бол'ат...” (Хрс). Неповний текст. Звертання – діалог: 1 питання та 1 відповідь – заключна частина відсутня, текст цікавий дійовими особами: Місяць у конкретних фазах: молодий, старий.

• *Молодїк, молодїку, ти вм-єрлїх бачїє? – Бачїє. – Вонї леж-ат'? – Леж-ат'. – Йїм зуби не бол'ат'? – Не бол'ат'. – Шòб у рабї бòжогїї Ол'гї зуби не бол'їли. Три разї так помолїц'а і на стòрону спл'унут'.* (Дтк). Звертання – 3 питання та отримані 3 відповіді – заключна частина. Крім вербальної сторони в цьому тексті при-

сутня акціональна сторона: по завершенню молитви сплюнути на сторону. Слина часто використовується у магії: плювок – засіб відігнати нечисть (одвортна функція), суміш слини із землею – ліки від сліпоти в Євангелії (лікувальна функція) [12, 260]. Зміст вірувань часто ґрунтується на своєрідних аналогіях: якщо під час ритуали слина пропадає в землі, то так і хвороба повинна пропасти, вважають поліщуки. Зауважимо, що структура сучасних текстів замовлянь відповідає структурі поліських шептань взагалі, описаних в 90-х роках ХХ ст. В. Мойсієнком: характерний зачин (звертання до вищих сил), розгортання змісту (принцип співставлення, аналогії), та кінцівка [11, 48-49]. Дискурс середньополіських замовлянь розкриває *мотив світу мертвих, мотив діалогу з небесним світилом (місяцем)*, які реалізуються через опозиції *живий:мертвий, земля:небо, болять:не болять*.

У поданих текстах розкривається давня картина світу у складних взаємозв'язках *людина – місяць – світ живих – світ мертвих – Всесвіт*. Діалог побудований на паралелізмі типу у мерців зуби не болять – то і в живих не будуть боліти, який покладений в основу магії подібності. У цих замовляннях не повідомлялося, чи дві особи є учасником діалогу, але по окремим текстам зрозуміло, що це одна особа задає питання і відповідає.

Заслуговує на увагу в текстах наявність тріади *зуби – мертві – місяць*. Оскільки мертві предки за віруваннями давніх українців – це володарі найголовніших моментів у житті людини, то вони можуть і забрати до себе зубний біль живих. До того ж Місяць виступає володарем мертвих, що перебуває в їхньому царстві та опікується ним, а також як посередник між мертвими та живими. [12, 246-247]. Таким чином не зуби самі по собі співвідносяться зі світом мертвих та місяцем, а саме замовляння.

Найдавніші молитви передбачали звернення до могутніх покровителів – мертвих предків за допомогою II групи **замовлянь-діалогів пов'язаних з лісом та полем**:

- *Прійшоў мужчіна до адно́го шо л'эч'ит', замоўл'а́е. А той ка́же: "Буў ти в л'эс'е? – Буў. – Ходіў панад дуба́м-і? – Ходіў. – То хай тебе́ чорт вóз'ме з твайо́мі зуба́м-і, йак ти ходіў панад дуба́м-і. – А вон ка́же: О, а нашо м-ен'э так-гій л'экар?..."* А воні і пересталі бол'эт (Рдв). Структура класична: питання – відповідь – заключна частина. Дійові особи: хворий, той що замовляє, чорт. Опозиція *людина:чорт*.

- *М-іс'ац'у м-іс'ац'у молодén'к-ій, на то'б-і хрест золотén'к-ій, чи ба́чиш ти в пол'і зв'іра? – Ба́чу. – Чи чу́йеш (ба́чиш) ти в л'эс'е дуба? – Ба́чу. – Чи ба́чиш ти в грóб-і мэ́ршого? – Н'і, не ба́чу...шоc' там... Да хай зу́би не бол'ат' н'і на молодóму, н'і на старóму...* (РБ). Це замовляння має неповний текст і тричленну структуру: звертання – діалог (3 питання, 3 відповіді) – заключна частина. Дійові особи: хворий, той що замовляє, місяць (у фазах *молодого та старого*), звір, дуб, померлий.

В цих двох замовляннях присутні *мотиви дерева (дуба), померлих, нечистого*. Поява образу *дуба* у замовлянні пояснюється впливом *мотиву світового дерева*, який здавна характерний українській міфології [19, 253]. Дуб у замовляннях більше локус, місце топографічне, ніж ботанічний об'єкт рослинного царства. Дуб – центр світобудови, втілення земного царства, він знаходиться між “верхнім” та “нижнім” світами, якраз посередині, тому його часто супроводжують мешканці верхнього, нижнього царств [12, 234-235]. *Місяць* – це символ верхнього царства, а *померлий, чорт* – представники нижнього царства, загробного. Тому простежуються позиції *верх:середина:низ, небо:земля*.

III група замовлянь – це **замовляння, що містять умову, яку не можливо виконати**. Здебільшого це короткі замовляння з 3-членною будовою (зачин – умова – заключна частина). Наприклад:

- *М-іс'ац' на нѣб-і, мѣрлий в земл'і, коли з'ійдѹца рáзом тод'і мен'і і зуби забол'áт'.* Це 9 раз пофторіт'. (Жрб). Це коротке замовляння з 3-членною будовою, в якому зачин вказує на локуси (верхнє небесне та нижнє підземне царства); умова, яку не можна виконати та заключна частина з констатацією факту щодо хвороби.

- *До дѹба пов-бѣ менѣ бáт'ко і замофл'áф: м-ѣс'ац' на нѣб-і, зуб у рóт'і, а сук у дѹб-і. Йак з'ійдѹца ц'їе три брáти докѹпи нїти та гул'áти, тод'ѣ бѹдут' раб-і бж-ій Нáст'і зуби шчем-ѣти, бол'ѣти да вочен'áти* (ЧВ). Це замовляння більш розгорнуте: зачин вказує на тріаду локусів (небесне, людське та рослинне царство), умова, що не виконується та висновок

- *М-іс'ац' на нѣб-і, рíба в вод'і, йакшб це все з'ійдѣца то т'іл'ки тод'і вони забол'áт'.* (Срд). Як і в попередньому замовлянні тут 3-членна структура, але у зачині лише два локуси: верхнє (небесне) царство та нижнє (водне) царство – умова, що не виконується – висновок.

- *До зуб-ів сестрá розкáзувала: “М-іс'ац' на нѣб-і, кáм-ін' на земл'і, а шос' у вод'і, мо рíба, йакшб ц'і три брáти з'ійдѹца, то зуби перестáнут' бол'ѣт'.”* (Лпк). Тут маємо неповне замовляння з 3-членною структурою: зачин-локуси (тріада – небесне, земне та водне) – умова, що не виконується – висновок. Слід зазначити, що на поч. ХХ ст. В. Кравченко фіксував подібне замовляння в с. Забріднє Житомирського повіту: *на морі камінь, на небі місяц – як вони до купи зийдѹця, тоді хрищенному мулитвѣнному забулять зуби.* [7, 7].

IV група замовлянь – замовляння, що поєднують у собі **діалог з умовою, яку неможливо виконати**: *Мол'ітву óтче наш помолілис'а, ти м-іс'ац'у йáсний, ти паничѹ крáсний, ти рáно св-ітáйеш, далѣко в-ідáйеш. Чи був ти в Почáйев-і? – Був. – Був в Кійев-і в лáвр'і? – Був. – Бáчив дванáцат' братбѣ? – Бáчив. – Лежáт'? – Лежáт'. – А зуби? – Йак посáжен'і так і сид'áт', не шчемл'áт' і не бол'áт'.* – *М-іс'ац' на нѣб-і, кáм-ін' на мór'і, дуб-іна в л'іс'і. Йак цїе тр'і брáти зб-ерѹца до кор'іта вѹду пит', тод'і зуби бѹдут' шчемл'áт' і бол'áт'.* (РдУ). В цьому розлогіму тексті на первісні уявлення поліщуків, що засвідчують такі лексеми, як *місяць ясний-паничу красний, місяць у небі, камінь на морі, дубіна в лісі* накладено християнські уявлення (*молитва, лавра, Почаїв та Київ, 12 братів-апостолів*). Це також проявляється в тому, що поряд з мотивом діалогу та мотивом умови, яку не можна виконати з'являється мотив *родства (братства)*, оскільки представників локусів називають *трьома братами*. Таке замовляння відносимо до більш сучасних текстів. Структура тексту: зачин – поетичне звернення до Місяця – основна частина (діалог: 5 питань та 5 відповідей; тріада локусів-братів (небесне, водне та рослинне царство); умова, яку неможливо виконати – висновок.

За народними уявленнями, місяць стоїть над усім світом, він – всевидець, всезнавець, провісник і ясновидець. Ці вірування закріпилися у такому замовлянні: *М-ѣс'ац' кохáний, ти по фс'óму св-ѣту роз'іслáний. Н'ѣ рост'ілáйс'а по з'емл'ѣ, н'ѣ рост'ілáйс'а по вод'ѣ. Иди фѣбору, йак теї дим, н'ѣхáї плáче одін син. Шо загор'ѣлос'а, то й горі, шоб дáл'е н'ѣ пошлб. І до ікóни мол'їца* (Крс). Це замовляння-закликання (звертання), в основі закладено код одужання (*щоб зуби не боліли*), код звільнення від

тривог (*щоб не погоріло більше*). Особливістю замовлянь є необхідність повторювати текст три або дев'ять разів.

З місяцевою символікою середньополіській замовляння репрезентують головну опозицію *життя:смерть* через конкретні опозиції: *здоров'я:хвороба, болять:не болять, старіти:молодіти, живий:мертвий, вранці:увечері, земля:небо*.

Отже, на території Середнього Полісся поширені замовляння, у яких головним персонажем виступає Місяць (24 шт.) і є посередником між світом живих і мертвих (11 шт.). Під час дослідження виявлено такі типи замовлянь: замовляння-діалоги та замовляння-заклики (монологи). За змістом, структурою та типом мовлення середньополіські замовляння належать до 4 груп: I група – замовляння, пов'язані зі світом мертвих, II група – замовляння діалоги, пов'язані зі світом лісу або світом поля, III група пов'язана із замовляннями, у яких ставиться умова, яку не можна виконати; а IV група – замовляння-діалог в поєднанні з умовою, яку неможливо виконати. Наше дослідження довело, що традиційна структура замовлянь Полісся збереглася: вступ, основний виклад, кінцівка. Межі цієї розвідки дозволяють лише частково відобразити систему замовлянь, наповнених *місяцевою* символікою. Тому більш ґрунтовне та повне їх вивчення залишається для сучасної лінгвістики актуальним.

Список обстежених населених пунктів та їх скорочень:

Вст – Виступовичі Овруцького р-ну Житомирської області; Гш – Гошів Овруцького р-ну; Жрб – Журба (Невгоди) Овруцького р-ну; Ігн – Ігнатпіль Овруцького р-ну; Крс – Красилівка Овруцького р-ну; Пщ – Пішаниця Овруцького р-ну; Птп – Потаповичі Овруцького р-ну; Срк – Сорокопені Овруцького р-ну; Тх – Тхорин Овруцького р-ну; Чбн – Чабан Овруцького р-ну; Чрв – Черевки Овруцького р-ну; Стр – Стирти Черняхівського р-ну; Прж – с. Пиріжки Малинського р-ну; Чпв – Чоповичі Малинського р-ну; Блк – Білокоровичі Олевського р-ну; Кшн – Кишин Олевського р-ну; Прг – Перга Олевського р-ну; Рдв – Радовель Олевського р-ну; Уст – Устинівка Олевського р-н; Бвс – Бовсуни Лугинського р-н; Лтк – Литкі Лугинського р-н; ЧВ – Червона Волока Лугинського р-н; Клш – Куліші Ємільчинського р-ну; Мдв – Медведове Ємільчинського р-ну; Мкл – Миколаївка Ємільчинського р-ну; Рсн – Рясне Ємільчинського р-ну; Срд – Середи Ємільчинського р-ну; Лзн – Лозниця Народицького р-ну; РБ – Рудня Базарська Народицького р-ну; Слц – Селець Народицького р-ну; Хрс – Христинівка Народицького р-ну; Мжр – Межирічка Радомишльського р-н; Вшв – Вишевичі Радомишльського р-ну; Дбв – Дубовик Радомишльського р-ну; Обл – Облітки Радомишльського р-н; Птв – Потіївка Радомишльського р-н; Млн – Мелені Коростенського р-н; Мйс – Мойсївка Коростенського р-ну; Рдн – Рудня Коростенського р-н; РдУ – Рудня Ушомирська Коростенського р-н; Срн – Сарновичі Коростенського р-ну; Крч – Курчиця Новоград-Волинського р-н; РжВ – Рижани Володарськ-Волинського р-н; Кхр – Кухарі Іванківського р-н Київська область; Мрн – Мар'янівка Поліського р-н Київська область; Дтк – Дитяткі Чорнобильського р-ну Київська область; Мшв – Машеве Чорнобильського р-ну (с. Лукаші Барашівського р-ну Київська область); Брст – Берестя Дубровицького району Рівненська область; Япл – Яполоть Костопільського району Рівненська область; Лпк – Липки Гощанського району Рівненська область; Чдл – Чудель Сарненського району Рівненська область; Яцк – Яцковичі Березнівського району Рівненська область; Брв – Борове Рокитнянського райо-

ну Рвнненська област; Глн – Глнне Рокнтннського раюну Рвнненська област;
Дрзд – Дрозднн Рокнтннського раюну Рвнненська област.

Спнсок внкорнстанн лнтературн:

1. Бондарь Н.И. Магия луны (изokkaзональной обрядности восточнославянского населения Северного Кавказа: XIX-нач. XXI в.) // Славянский и балканский фольклор. Виноградье. [Вып. 11] – М., 2011. – С. 281-288.
2. Великий глумачний словник сучаснон україньскон мовн / Уклад. і гол. ред.. В. Т. Бусел. – Кїв, 1009. – 1736 с.
3. Гладкий М. Скотарські замовляння полщукїв // Полїсся України: Матеріали історико-етнографїчного дослідження. Львїв, 1999. Вип. 2. Овруччина. 1995. С. 273-292.
4. Гринченко Б. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях – Выпуск 1. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. – Чернигов, 1895. – 302 с. – <http://stg603.rusfolder.com/download/>
5. Драгоманов М. Малорусские народные предания и рассказы. // Свод. Издание Юго-Западного Отдела ИРГО. – К., 1876. – С. 24-40. – http://www.ex.ua/user_say.
6. Колодюк І. Замовляння в системї духовнон культури україньцїв Полїсся // Етнїчна історїя народїв Європи: Збїрник науковнх праць. – К.:Унїсерв, 2005. – Вип.19. – С. 57-64.
7. Кравченко В. Этнографические материалы, собранные Гр. Кравченко въ Волынской и сосѣднихъ съ ней губерниях // Труды общества изслѣдователей Волыни. – Т. V. – Житомир, 1911. – 312 с.
8. Мойсїенко В. Адресатна позиція добрих сил у волинськїй і середньополїськїй лїкувальнїй магїї // Тези Республїканськон наук. конф. по Атласу історїї Волинї. – Луцьк, 1990. – С. 81–83;
9. Мойсїенко В. Метафори сонця у полїських замовляннях // Потебня – дослідник слов'янських взаємозв'язків: Тези всеоюз. наук. конф. – Х., 1991. – С. 34–36;
10. Мойсїенко В. Полїськї замовляння // Древляни: Збїрник статей і матеріалїв з історїї Полїського краю. – Львїв, 1996. – С. 121-165.
11. Мойсїенко В. Структура та поетика полїських замовлянь // Волинь–Житомирщина. – Житомир, 1997. – № 1. – С. 45–54.
12. Москаленко М. Н. Україньскї замовляння. – Кїв, 1993 – 307 с.
13. Павлов О.Д. Замовляння як вербальна магія: Автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 1999. – 28 с.
14. Полїськї замовляння / Упоряд. Віктор Мойсїенко. – Житомир, 1995.
15. Полїськї замовляння. Зібрав А. Шкарбан // Берегиня. – 1992. – № 1. – С. 103-106.
16. Темченко А. І. Україньскї лїкувальнї замовляння: вербально-акціональнї універсалїї, символїка та семантика. Автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 2003. – 23 с.
17. Толстой Н. И. Фрагмент славянского язычества: Архаический ритуал-диалог.// Славянский и балканський фольклор, 1984. – Москва, 1984. – с. 5-72
18. Толстой Н. И. из наблюдений за полесскими заговорами // Славянский и балканський фольклор. – Москва, 1987. – с. 134-144.
19. Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах / Под общей ред. Н. И. Толстого. – Т.2. – М.: Международные отношения, 1999. –704с.
20. Топорков А. Л. Русские заговоры из рукописных источников XVII — первой половины XIX в. – М., Издательство «Индрик», 2010. – 832 с.

21. Чубинський П. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русский край. Матеріали и изслѣдованія, собранныя д. чл. П.П. Чубинскимъ. –Т.1. – С.-Петербургъ, 1872. – С. 68-75.
22. Шкарбан А. Знахарство на Поліссі (за експедиційними матеріалами) // Полісся: мова, культура, історія: Матеріали Міжнародної конференції. – Київ, 1996. – С. 277-281.
23. Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława. Struktura i semantyka polskich zamówień // Діалектологічні студії 2. Мова і культура. – Львів, 2003. – С.22-41